

Анотації

Кучерук М. С. Украина в условиях политического противостояния, обусловленного борьбой за внесение изменений в Конституцию (2004–2010 гг.).

Целью статьи является исследование истории борьбы разных политических сил и группировок за внесение изменений в Конституцию.

Kucheruk M. S. Ukraine in the state of political opposition, conditioned by the struggle for making alteration in Constitution (2004–2010).

The purpose of the article is to research history of the struggle of different political forces and groupments for making alteration in Constitution.

Л. Б. Лехан

ТРАНСФОРМАЦІЯ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА 1929–1933 рр. (на прикладах Лівобережної України)

Ключові слова: селянство, Лівобережна Україна, колективізація, голодомор.

Ключевые слова: крестьянство, Левобережная Украина, коллективизация, голодомор.

Key words: peasantry, the left-bank Ukraine, collectivization, Holodomor.

Трансформації, які відбулися у селянському середовищі внаслідок більшовицької політики в період проведення форсованої суцільної колективізації та під час голодомору 1932–1933 років, привертають і до сьогодні велику увагу науковців, політиків, широких кіл громадськості.

Актуальність цього питання зумовлена тим, що зміни, які відбулися у селянському середовищі, мали дуже негативні наслідки. Одним із яких було порушення традиційного укладу селянського життя, ліквідація норм поведінки і принципів господарювання, які формувалися протягом багатьох століть.

В роки непу радянська влада здійснила багатомісячну мрію українського селянства: вона не тільки надала йому землю, а

й створила сприятливі умови для його господарської діяльності. Однак, однією рукою партійне керівництво давало можливість селянам зміцнювати свої господарства, а іншою — цю можливість забирало, бо прекрасно розуміло, що економічно зміцніле селянство буде прагнути влади й політичної, тобто намагатиметься змусити державу рахуватися з його інтересами і потребами.

Розпочавши політику розорення спочатку міцних, а згодом і усіх індивідуальних селянських господарств, радянсько-партійне керівництво намагалося знищити селянство не тільки економічно, а найголовніше — морально-психологічно. Щоб перетворити селян із господарів своїх індивідуальних господарств на звичайних колгоспників, результати праці яких належали б лише державі та задовольняли тільки її інтереси.

Цілком зрозумілим є те, що радянська історіографія обходила своєю увагою питання про негативні наслідки форсованої колективізації та голодомору 1932–1933 років в українському селянському середовищі. Тільки з кінця 80-х років ХХ ст. в умовах демократизації суспільного життя, а згодом із здобуттям Україною незалежності вітчизняні історики та публіцисти дістали змогу правдиво і об'єктивно, на основі розсекречених архівних документів висвітлювати події кінця 20-х — початку 30-х років минулого століття.

Дослідженню долі українського селянства у розглядуваний період присвятили свої роботи велика кількість як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Зокрема, перші повідомлення, що були присвячені новій оцінці подій, які відбувалися на селі під час колективізації, з'явилися у пресі та журнальній періодиці [1]. Значний доробок праць, присвячений селянству 20-х — початку 30-х років, належить С. В. Кульчицькому [2]. Дослідженню політичного життя селянства в роки колективізації присвятила свою дисертаційну роботу Н. В. Бем [3].

Особливої уваги заслуговує зарубіжна історіографія, що була написана дослідниками української діаспори. Канадський дослідник М. Царинник склав бібліографію проблеми голодомору 1932–1933 років, що налічує понад 10 тисяч книг [4, с. 14]. Важливі свідчення містяться у повідомленнях іноземних дипломатів. Саме їх повідомлення дали змогу відтворити картину тогочасних подій: наслідки посиленних хлібозаготівель, стано-

вище селянства, поява негативних явищ у суспільстві та ін. [5, с. 16; 6, с. 33; 7, с. 283, 285].

Однак більшість авторів концентрували увагу на розгляді політики партійно-державного керівництва стосовно селянства, економічному становищі селянських господарств в роки колективізації, демографічних втрат внаслідок голодомору. Українське селянство в роки голодомору було знищено не тільки фізично, а й морально-психологічно. За дуже короткий час у селянському середовищі відбулися деформації, які не вдалося ліквідувати й до цього часу. І втрата постаті селянина-власника, селянина-господаря дається взнаки й дотепер.

Після згортання непу і проведення суцільної форсованої колективізації змінилося не тільки економічне становище селянина, змінився й сам селянин. Усвідомлення того факту, що він перестав бути власником свого господарства, тієї сільсько-господарської продукції, яку виробляв, призвело до зміни селянської психології. Інакше селяни почали ставитись до праці. Низька трудова дисципліна й недбалий догляд за худобою в колективних господарствах ставали нормою. Ось, наприклад, перевірка ходу посівкаманії в травні 1933 р. та використання тяглової сили в артілі «Червоний орач», виявила хижачьке ставлення до корів. Із 75 % корів, що підлягали роботі, мало працювали і в них позбивані холки. Крім того, і члени артілі, які мали своїх корів, не використовували їх у посівкаманії. Керівництво не піклувалося про стан догляду за худобою: коням третій день нічим було обмішати корм, і ні голова, ні завгосп не подбали про те, аби своєчасно змолоти обмішку на млині. Колгоспники артілі не виходили на роботу в повному складі, а лише по 19–28 чоловік. Не виконувалася директива РВК і РПК про вихід на роботу та виконання її від зорі до зорі, навпаки, селяни починали працю з 8-ї чи 9-ї години ранку. Не було складено договору з кінною базою про допомогу, оскільки завідувач кінною базою, приїхавши до артілі, не знайшов хоч когось із керівництва [8, с. 199–200].

Все це призвело до зриву виконання посівкаманії у вищезгаданій артілі. Те саме спостерігав і іноземний дипломат, подорожуючи Україною. Його вразило те, що до 10-ї години ранку в полі нікого не було, а потім він помітив жниварку, запряжену кіньми, і поодиноких селян з косами в руках. Деякі селяни

прополювали свої власні ділянки землі, на колгоспних полях працівники з'явилися пополудні, а вже о 18-й годині на полі нікого не було, хоч це була гаряча пора жнив [7, с. 73].

Влучно передавав настрої селянства, ставлення його до праці, господарський стан колгоспів селянський фольклор. Ось, наприклад: «Жив при непі як людина, а у созі як тварина», «У колгоспі добре жить — один робить, сім лежить», «В созі їсти усі просять, та не всі у полі косять» [9, с. 23]. Інакше селяни почали ставитись і до усупільненого колгоспного майна: «Як мав своєї землі шматок, був дорогий кожний колосок» [9, с. 23]. За колгоспний урожай не треба було переживати — однак держава усе під мітлу забере.

У роки колективізації, особливо під час голоду, набуло широкого розмаху таке негативне явище, як крадіжки. Не маючи можливості нормально працювати в колгоспах, селяни розбирали сільськогосподарський інвентар додому. Про це повідомляв один із районних секретарів у червні 1932 р.: «Починаються крадіжки сільськогосподарського реманенту із колгоспів (возів, збруї, сільськогосподарських машин) для того, щоб «сколотити» індивідуальне господарство» [10, арк. 65]. У відповідь на зауваження колгоспного керівництва селяни казали: «Краще не кажи, краще не ходи, а то посажу на вила» [10, арк. 65].

Під час голоду широкого розмаху набуло ще одне явище — «волинки». Воно полягало в тому, що селяни на роботу виходили, але на робочому місці не працювали. Голодні «волинчики» нападали на колгоспні комори, винокурні заводи, склади заготзерна з метою розібрати наявне там зерно. Особливо такі явища були поширені в Чернуховському, Великобагачанському й Оболонському районах [10, арк. 56].

Деякі комірники й рахівники під час голоду, щоб якимось урятувати життя, у звітах фігурували фальшивими даними про валовий збір і наявність хліба [11, с. 27]. Ідея цих вчинків була благородна, але в подальшому вони набули негативного забарвлення. Практика окомілювання в майбутньому широко застосовувалася в господарських звітах колгоспів.

У роки колективізації (особливо голоду) набула поширення злочинність. Селяни, відірвані від землі, позбавлені засобів виробництва, не маючи можливості працювати й забезпечувати собі пристойне життя, блукали по світу, займалися розбоєм.

Про це згадує очевидець, мешканець Харкова П. І. Силка: «Загнані у безвихідь, селяни робили «отрізи» з карабінів чи гвинтівок, щоб можна було сховати в кишеню чи під полу, тікали до лісів, викрадали і різали худобу» [12, с. 241]. На селі обстановка настільки стала напруженою, що після 10–11-ї години вечора на вулиці виходив міліцейський патруль і перевіряв перехожих. Все це, безумовно, створювало атмосферу страху, недовіри між людьми [4, с. 235].

Ще з початку проведення суцільної колективізації партійне керівництво почало широко заохочувати доноси. Початок цьому було покладено в постанові ВУЦВК і РНК УСРР від 3 липня 1929 р. «Про поширення прав місцевих рад щодо сприяння виконанню загальнодержавних завдань і планів» [12, с. 101–102]. У ній, зокрема, зазначалося, що 25 % суми штрафу і грошей, одержаних від продажу майна куркулів з торгів, мали перераховуватися до фонду кооперування й колективізації бідноти. Подібний прийом було застосовано неодноразово. Наприклад, під час проведення хлібозаготівель постановою від 17 лютого 1933 року було запроваджено винагороду за донос. Кожен, хто виказував, де сусід сховав зерно, одержував від 10 до 15 % виявленого як премію [11, с. 41]. Таку ж практику «заохочування» було застосовано під час голоду, коли необхідно було збирати трупи на вулицях і вивозити їх для захоронення. Свідок тих подій М. Й. Харитоненко згадує випадок, який він спостерігав у селі Лозівського району. Один чоловік, що збирав на вулицях трупи й вивозив їх за село, тяг із хати живу жінку, яка чинила йому спротив. Виявилось, що за кожного вивезеного мерця тому чоловіку платили 100 грамів хліба, тож його «зацікавленість» була зрозуміла — чим більше трупів, тим більше хліба. Контроль за цим вів спеціальний уповноважений, котрий наприкінці дня рахував мерців і видавав виконавцю хліб [8, с. 58].

Під час проведення колективізації відбулися негативні зміни і в ставленні дітей до батьків. Партія за досить короткий час «виховала» своїх вірних синів і дочок. Молодь заради ідеї відмовлялася від своїх батьків! Яскравим прикладом цього може бути заява сімнадцятирічної О. Ф. Мізенової до пленуму Кобзарівської сільради (січень 1932 р.): «Прохаю пленум Кобзарівської сільради відокремити мене з утримання своїх батьків

тому, що я усвідомила завдання партії та уряду і не хочу мати зв'язку зі своїми батьками, які є на цей час шкідниками радянської влади» [12, с. 462]. Дівчина просила сільраду видати їй довідку про зречення від батьків.

До боротьби з «крадіями» державного добра було залучено жовтенят і піонерів. Піонерські патрулі постійно складали рапорти секретареві ЦК КП(б)У П. П. Постишеву про наслідки патрулювання. Пріоритет у вихованні дітей мали вже більше не батьки, а держава, що робила це під гаслом: «Матір спіймаєш, батька — не жалій, тягни в контору, а не притягнеш, то біжи заяви, бо то найбільший ворог!..» [8, с. 182, 337]. Таким чином, нищився непорушний протягом багатьох століть батьківський авторитет.

Заради проведення класової боротьби колгоспні активісти свідомо розоряли господарства своїх батьків, братів. Яскравим прикладом цього явища був вчинок голови Шелестівської сільради Валківського району П. К. Пащенко. Ця справа набула широко розголосу тому, що односелець голови в листі до редакції журналу «Комуніст» (органу ЦК КП(б)У) звинуватив його в безжалісному розкуркулюванні бідняків і поблажливому ставленні до власних родичів. Під час редакційного розслідування цієї справи з'ясувалося, що, будучи головою сільради, П. К. Пащенко продав майно свого брата, перед тим розкуркуливши його як власника механічного двигуна (двигун було куплено в 1928 р. у складчину трьома господарями). Майно сестри й теці за невиконання твердих завдань по хлібозаготівлі Павло Корнійович теж продав [7, с. 142].

Під час голоду брати й сестри інколи відмовлялися від родинних стосунків, не бажали допомагати одне одному. Наприклад, одна із сестер, що була дружиною колгоспного активіста, відмовила своєму рідному брату, коли той голодний прийшов до неї за допомогою. Вона відповіла: «У мене немає нічого для тебе, забирайся геть з моєї хати». Тієї самої ночі він і помер [8, с. 172].

Довгі роки зазнавали морально-психологічних утисків колишні розкуркулені селяни. Їхні громадянські права були значно обмежені. Ось що згадує колишня жителька с. Мельник Онуфріївського району Полтавської області: «Ще довгі роки над нами тяжіло звинувачення — «розкуркулені». Найтяжче

було писати анкету та автобіографію, а вже як доходило до графи «соціальний стан»... Мене не приймали до піонерів, до комсомолу — «куркулька». Ми, діти, завжди боялися цього звинувачення, це гнітило, ятрило душу, виробляло комплекс неповноцінності» [12, с. 450–551].

Під час проведення колективізації викорінювалося із селянської психології все, що могло нагадувати колишнє життя. Зазнала в цей період значних репресій і церква. Наприкінці 20-х рр. партійне керівництво (як союзне, так і республіканське) видало низку офіційних документів, спрямованих проти церкви й релігії: резолюцію ЦК КП(б)У від 30 червня 1928 р. «Про релігійний рух і антирелігійну пропаганду» [13, с. 391–394], лист ЦК ВКП(б) від 24 січня 1929 р. «Про заходи по посиленню антирелігійної роботи» [14, с. 33]. Тиск на церковних служителів з боку державно-партійних органів викликав у перших справедливий опір. В офіційній пресі це оцінювалось як контрреволюційні дії ворожих елементів. ЦК партії зачисляв духовенство, активних віруючих, органи церковного управління до противників соціалізму, звинувачували їх у мобілізації реакційних і малосвідомих елементів з метою контрнаступу на досягнення радянського народу під керівництвом комуністичної партії.

8 квітня 1929 р. було прийнято ще одну постанову «Про релігійні об'єднання» [14, с. 37], яка фактично забороняла релігійним общинам створювати фонди взаємодопомоги, надавати матеріальну допомогу своїм членам, організувати богослужіння чи інші заходи для дітей, молоді, жінок, зібрання для вивчення Біблії, релігійної літератури, навчання ремесел тощо. Заборонялося влаштовувати екскурсії й дитячі майданчики, відкривати бібліотеки, читальні зали, санаторії, надавати медичну допомогу. Діяльність церкви фактично зводилась до богослужіння.

Щоб донести в повному обсязі всі заходи антирелігійної кампанії до свідомості селянських мас, у пресі безперервним потоком публікувалися статті, які дискредитували духовенство в очах віруючих. Ось типові заголовки цих статей, що красномовно свідчили про їхній зміст: «Релігія і церква — наш класовий ворог», «Безвірницьким вогнем по класовому ворогу» [15, с. 128].

Переслідуючи мету змінити традиційний уклад селянського життя, 26 серпня 1929 р. Радою народних комісарів СРСР було ухвалено новий радянський календар, за яким необхідно поступово переходити на безперервний п'ятиденний тиждень [16, с. 28]. Тобто після чотирьох днів роботи був п'ятий день відпочинку. Головною метою цього заходу було знищення у свідомості людей такого поняття як «свята» неділя. Як відомо, у цей день селяни завжди у святковому вбранні й піднесеному настрої відвідували церкву.

Звичною ставала практика проведення сходок, зборів, мітингів, на яких простою більшістю голосів, під пильним оком представників влади, правоохоронних органів, за відсутності зацікавленої сторони, приймалися рішення про недоцільність існування культового приміщення. Дзвони знімали, церкви руйнували або перетворювали на школи, культосвітні заклади, віддавали під господарські потреби. Так, наприклад, 28 березня 1932 р. на директиву Секретаріату ВУЦВКу від 8 березня 1932 р. № 49 Новогеоргіївський РВК (Кременчуччина) повідомляв, що за період із 1929 р. до 1932 р. у районі було закрито молитовень — 10, з них у 1929 р. — 4, у 1930 р. — 1 і в 1931 р. — 5 штук. Із цих церков було закрито: за постановою ВУЦВКу — 8, за постановою колишнього Кременчуцького ОВК — 1, без постанови ВУЦВКу — 1. Ці молитовні будинки були використані так: під військовий учбовий пункт та куток допризивників — 1, під міський будинок культури — 1, під будинок райради фізкультури — 1, під школу — 1, під будинок колективіста на селі — 5, одне приміщення було ще не використано, бо закриття тієї церкви ще не затверджено ВУЦВКом. На момент надання цього повідомлення у районі функціонувало 26 молитовень та церков [17, арк. 44]. Про темпи кампанії закриття церков красномовно свідчать факти. Наприклад, на Полтавщині було ліквідовано православних храмів: 1927 р. — 5, 1928 р. — 2, 1929 р. — 20, 1930 р. — 33 [15, с. 129].

Раніше відвідання церкви для людей було особливим ритуалом: селяни туди ходили знайти втіху своєму горю, поділитися радістю, покаятися у своїх гріхах перед Богом. Але під час лютування голоду у храмах ховали від селян зерно й картоплю, а щоб не можна було до них пробратися, церкви обгороджувалися колючим дротом і охоронялися вартовими [7, с. 158].

Активно проводилася політика не тільки закриття церков, але й атеїстичного виховання колгоспників. У селян цілеспрямовано викорінювалося все духовне релігійне надбання й виховання. Так, наприклад, збори колгоспного активу Кобзарівської сільради на зборах 15 квітня 1933 р. ухвалили масово вийти на роботу в день релігійного свята Великодня [8, с. 192].

У війну з церквою втягували й дітей. Під час різдвяних свят 1930 р. в Україні було організовано масове спалення предметів релігійного культу, ікон, церковних книг [15, с. 128]. Наприклад, у селі Курульці Ізюмської округи було організовано показове знищення церковних цінностей. У два прийоми спалили понад чотири тисячі пам'яток іконопису [18, с. 580]. Знуцання над почуттями віруючих викликало опір населення й духовенства. У селі Берестовенці на Полтавщині «священники Тарасевич та Пітерський боронили місцеву церкву перед закриттям, використовуючи всі дозволені засоби. Коли до села надійшло рішення про зняття дзвонів, на їхній заклик біля дзвіниці зібралися сотні віруючих. Палицями, колами і оглоблями вони боронили церкву та церковні дзвони» [15, с. 129]. Реакцією державного керівництва на такі явища було застосування репресивних заходів. Таким чином, селяни змушені були відмовлятися від духовних і релігійних традицій, що склалися століттями.

У роки голодомору не було й мови про те, щоб із честю провести людину в останній путь. У доколгоспному селі існував звичай: коли людина відчувала смерть, то повинна була перед відходом в потойбічний світ, попросити пробачення й попроситись. У голодні роки селяни не встигали це зробити, бо смерть їх нещадно косила. Вони лежали вздовж тинів на вулицях, але на них ніхто не звертав уваги, думаючи про те, що завтра їхня черга. До тих, хто помер, не приходив священник, ніхто не відправляв у церкві службу за упокій. Хліборобів масово збирали на вози й закопували в братських могилах так, що й нащадки не могли згодом прийти на цвинтар і вшанувати світлу пам'ять своїх, трагічно загиблих предків.

У роки колективізації почали забуватися народні традиції, селяни, повністю поглинуті роботою в колгоспі, майже не займалися ремеслами. Колишній житель Полтавщини М. Є. Петренко згадує: «Взагалі після тієї голодовки багато чого відмі-

нилося в наших селах. Так, майже перестали ткати, вишивати, різьбити. Не стало чути й пісень вечірніх, дівочих та парубоцьких» [12, с. 462]. Нищилися в той час культурні й моральні цінності. Надовго вривався в пам'ять уже літньої жінки Л. В. Васильченко дитячий спогад, коли активістка Антоніна прийшла до них у хату і змела в торбину, зшиту з рукава української сорочки, останні зернини проса [12, с. 477]. Раніше ж вишивані сорочки, які були символом національної культури, одягали лише на великі свята. Ця ж жінка згадує, що в неї не залишилося любові до рідного села, оскільки воно асоціюється з голодом [12, с. 477].

Після голоду забувалися й традиції дозвілля, широко розповсюджені в доколгоспному селі. Із гіркотою в серці згадує жителька Білопільського району на Сумщині М. Я. Нечипоренко дівочі вечорниці за часів непу: «Які вечори були, коло дворів гуляли, на колодках співали, на кожній вулиці був свій куц дівчат, двори були густі, вікна були маленькі, а веселі. «Шумлять верби в кінці греблі, що я насадила...» Тепер це — як ввісні снитися. Відспівали дівчата, слов'ї в наших садах перестали щебетати. Відтоді й дотепер» [12, с. 477].

Радянська влада, турбуючись про життєздатність своїх ідеалів, запроваджуючи новий лад, спробувала створити «нове», «радянське» селянство. Цей процес коштував самому селянству руйнації багатокладності його життя, ліквідації багатівікових традицій і звичаїв у побуті, знищенню одвічних моральних цінностей, таких як взаємодопомога, повага до батьків, пошана до старших, любов до праці. У роки колективізації та голодомору 1932–1933 років селяни були деморалізовані, із дбайливих господарів їх перетворили на заляканих і слухняних «гвинтиків» радянсько-колгоспної системи.

Але, на нашу думку, найбільшим негативним наслідком тих подій є те, що в теперішній час у дослідженнях сучасних науковців, присвячених соціально-класовій структурі українського суспільства навіть не фігурує такий клас, як селянство [19, с. 52].

Сьогодні держава повинна зробити важливі висновки і вилучити історичні уроки з того, що відбулося з селянством у кінці 20-х — початку 30-х років минулого століття. Адже побудова правової держави, створення громадянського суспільства,

ефективне функціонування політичної системи можливо лише у демократичній країні. Коли влада дослухається до потреб і вимог народу, дбає про його добробут, то вона завжди знайде підтримку і розуміння суспільства в необхідності проведення важливих реформ і перетворень.

Джерела та література

1. Бордюгов Г., Козлов В. Время трудных вопросов: История 20–30-х гг. и современная общественная мысль // Правда. — 1988. — 30 сент.; 3 окт. Дерев'янкін Т. Колективізація // Під прапором ленінізму. — 1989. — № 13. — С. 50–55; Колективізація: как это было (Беседа корреспондента «Правды» и зав. сектором Института истории СССР, д. и. н. В. П. Данилова, ст. науч. сотр. Института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС, к. э. н. Н. В. Тепцова) // Правда. — 1988. — 26 авг.; 16 сент.; Лысенко Ф. Как проводилась коллективизация // Моск. комсомолец. — 1988. — 8 июля; Шмелев Г. И. «Не смей командовать!» // Октябрь. — 1988. — № 2. — С. 3–26; Федін В. Правда і вигадки про колективізацію // Наука і суспільство. — 1988. — № 7. — С. 22–23.
2. Кульчицький С. В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). — К., 1996; УСРР в добу нової економічної політики (1921–1928 рр.): Спроба побудови концептуальних засад реальної історії. — К., 1995; Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). К., 1999; Ціна «великого перелому». — К., 1991.
3. Бем Н. В. Політичні настрої українського селянства в умовах суцільної колективізації сільського господарства: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Н. В. Бем; НАН України, Ін-т історії України. — К., 2004.
4. Колективізація і голод на Україні. 1929–1933: Зб. документів і матеріалів. — К., 1991.
5. Международная Комиссия по расследованию голода на Украине 1932–1933 годов. Итоговый отчет 1990 год. — К., 1992.
6. Марунчак М. Г. Нація в боротьбі за своє існування 1932 і 1933 в Україні і діаспорі. — Вінніпег, 1985.
7. Упокорення голодом. Збірник документів. — К., 1993.
8. Чорні жнива: Голод 1932–1933 років у Валківському та Коломацькому районах Харківщини: (Документи, спогади, списки померлих). — К.; Х.; Нью-Йорк; Філадельфія, 1997.
9. Дожилося Україна: Нар. творчість часів голодомору і колективізації на Україні: Зібр. і прокомент. І. Бугаєвич; Післямова П. Мовчана. — К., 1993.
10. ЦДАГО. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 5255.
11. Кульчицький С. В. Трагедія голоду. — К., 1989.
12. ЗЗ: Голод: Народна Книга-Меморіал / Упоряд.: Л. Б. Коваленко, В. А. Маняк. — К., 1991.

13. Культурне будівництво в Українській РСР. Важливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. 1917–1959: Зб. документів. — К., 1959. — Т. 1.
14. Одинцов М. И. Государство и церковь (История взаимоотношений, 1917–1938 гг.). — М., 1991.
15. Пащенко В. О. Держава і православ'я в Україні. 20–30-ті роки ХХ століття. — К., 1993.
16. Селянський календар на 1930 рік. Харків, 1929.
17. ЦДАВО. Ф. 1. Оп. 8. Спр. 124.
18. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. — К., 1993.
19. Симончук Е. Классовые структуры в сравнительной перспективе // Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін / За ред. В. Ворони, М. Шульги. — К., 2008. — С. 33–104.

Анотації

Лехан Л. Б. Трансформация морально-психологического состояния украинского крестьянства в 1929–1933 гг. (на примерах Левобережной Украины).

В статье рассматриваются некоторые проблемы, связанные с изменениями в среде украинского крестьянства в период проведения форсированной насильственной коллективизации и в годы голодомора 1932–1933 годов. Автор совершила попытку проанализировать трансформацию морально-психологического состояния украинского крестьянства на примерах Левобережной Украины, которая связана с политикой партийно-государственного руководства относительно него в обозначенный период.

Lehan L. B. Transformation of moral and psychological condition of Ukrainian peasant in 1932 — 1933 (exemplificative of the left-bank Ukraine).

The article deals with some problems connected with changes in Ukrainian peasant environment in the period of realization of forced violent collectivization at the years of starvation in 1932–1933. Author have made an attempt to analyse transformation of moral and psychological condition of Ukrainian peasant exemplificative of left-bank Ukraine, caused by the policy of party-and-state leadership in the mentioned period.